

VALVASOR O KULTURNEM POMENU PROTESTANTOV

Med temelji zavesti o narodni samobitnosti Slovencev je neizbrisna vednost o pomenu prelomnega dogajanja, ko so slovenski protestanti sredi 16. stoletja ustvarjali začetke slovenskega knjižnega jezika in slovstva ter izrazili dejstvo, da so Slovenci zaokrožena narodnostna celota ne glede na upravno razkositost. Ta vednost se je polagoma oblikovala v narodnem gibanju v 19. stoletju, se okrepila v začetku 20. stoletja ob proslavljanju 400. obletnice rojstva Primoža Trubarja ter se nato poglobila in utrdila z nešteti znanstvenimi deli o protestantizmu na Slovenskem. Ob razmisleku o njenem postopnem uveljavljanju med Slovenci je še toliko bolj presenetljivo dejstvo, da je o velikem kulturnem pomenu delovanja slovenskih protestantskih piscev in prevajalcev pisal že proti koncu 17. stoletja baron Janez Vajkard Valvasor.

Polihistor Valvasor je svoje obsežno (skupaj 3532 strani), v nemščini napisano delo *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* (Ljubljana, 1689; v slovenščini naslov običajno: *Slava vojvodine Kranjske*) zasnoval kot vseobsežen prikaz dežele Kranjske. V II. delu je 7. knjiga namenjena zgodovini verstev; v tem okviru sta obravnavani tudi reformacija in protireformacija (slovenski prevod besedila v: Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja*, Ljubljana 1977, 1984, 1994, izbral in prevedel Mirko Rupel). Valvasor je obširno opisal začetke cerkvenega razkola, razmah reformacije, delovanje kranjskih deželnih stanov in evangeličanskih pridigarjev, nasprotovanje ljubljanskih škofov in deželnih knezov, preganjanje evangeličanov ter dejanja zmagovite protireformacijske strani leta 1600 in 1601. Navajanje vsebine raznih dokumentov razodeva, da se je Valvasor res – kakor tudi sam poudarja – dokopal do poznavanja stvari z vpogledom v izvirne listine, pisma, zapisnike in rokopise v ljubljanskem arhivu deželnih stanov in škofijskem arhivu. Na Valvasorjevo opiranje na trdna dejstva in njegovo nepristranskost Branko Reisp (*Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*, 1993, 228) še posebej opozarja: »Kot drugod se tudi tu trudi podati zgodovinsko resnico: ohn alle partheyliche Verfälschung (brez pristranskega maličenja). Bolj kot drugod pa prav tu preseneča objektivno obravnavanje tedaj še kočljive zgodovinske snovi – reformacije in protireformacije.« Valvasorjevo pisanje o delovanju slovenskih protestantov v 7. knjigi se prepleta z dodatkom na koncu 6. knjige v II. delu (slovenski prevod v omenjenem izboru M. Rupla) in se deloma celo ponavlja. V dodatku Valvasor po časovnem zaporedju delovanja obravnava s kratkimi biografskimi in

bibliografskimi podatki učene pisatelje, ki v deželi na meji z osmanskim imperijem »zoper temo prižigajo luči«.

Primoža Trubarja je Valvasor v 7. knjigi prikazal kot začetnika luteranstva v Kranjski, kot vztrajnega, uspešnega in za širitev nove veroizpovedi zaslužnega pridigarja, kot osrednjo osebnost protestantizma na Slovenskem. Pri orisu Trubarjevega delovanja se je ustavljal tudi ob preganjanju, begu v tujino 1547, vrnitvi 1561, zaslišanju pri škofu Petru Seebachu 1562 in izgonu 1565. Tako v 6. kot v 7. knjigi je navedel, da je Trubar na svojem zadnjem pismu kranjskim deželnim odbornikom 1586 zapisal kot podpis: »Primus Truber, bivši, redno poklicani, predstavljeni in confirmirani kanonik v Ljubljani, župnik v Loki pri Radečah, Laškem in Šentjerneju, kaplan pri sv. Maksimilijanu v Celju, slovenski pridigar v Trstu in po prvem preganjanju pridigar v Rothenburgu nad Taubero, župnik v Kemptenu in Urachu, pozneje pridigar slavnih deželnih stanov v Kranjski in grofiji Goriški ter po drugem pregonu župnik v Lauffenu in zdaj v Derendingenu pri Tübingenu.«

V 6. in 7. knjigi je Valvasor o Trubarjevem knjižnem delu navedel, da je okoli 1553 dal v Tübingenu natisniti svoj slovenski prevod evangelijev in Luthrovega katekizma, pa tudi psalterja in *Novega testamenta*, da je sestavil 1564 natisnjeni evangeličanski cerkveni red in da so 1595 natisnili na stroške deželnih stanov slovensko hišno postilo, to je Trubarjev prevod Luthrove postile. V 6. knjigi sta navedeni še augsburška veroizpoved in formula concordiae, skupno 8 bibliografskih enot. Iz teh navedb se da razbrati, da Trubarjeve v Tübingenu natisnjene knjige: *Ta celi Psalter Davidov* (1566), *Ta celi Novi testament* (1581–82), *Cerkovna ordninga* (1564), *Hišna postilla D. Martina Lutherja* (1595), *Articuli oli dejli te prave stare vere kersčanske* (1562). Prevod veroizpovednega besedila *Formula concordiae* iz 1577 je izšel, po Trubarjevi omembi sodeč, okoli 1581. Valvasorjev podatek o prevodu evangelijev bi se lahko nanašal na katero od delnih objav Trubarjevega prevajanja *Nove zaveze* (*Ta evangeli svetiga Matevža*, 1555; *Ta prvi dejl tiga Noviga testament*, 1557–58) ali pa na obe. Katekizmov je Trubar sestavil in priredil več; težko je reči, katero izdajo je mislil Valvasor.

Valvasor je pri drugih obravnavanih piscih pogosto navedel zelo natančne naslove in podatke o izidu, pri Trubarju pa se je očitno sprijaznil z bolj splošnim opisom bibliografskih enot. To kaže, da je imel pri zbiranju podatkov o Trubarjevih knjigah težave, kar je razumljivo. V 7. knjigi poroča, da so protireformacijski komisarji ukazali zbrati in poiskati v mestu vse luteranske knjige ter jih na javnem prostoru sežgati. V 11. knjigi je med znamenitimi dogodki v Ljubljani navedel, da so 23. 12. 1600 pred Mestno hišo sežgali kup evangeličanskih knjig, 9. 1. 1601 pa še tri polne vozove takih knjig. Nekateri meščani in

prebivalci pa so spravili, kakor piše v 7. knjigi, svoje evangeličanske knjige v deželno hišo, urad deželnega odbora je odkupil knjižnice izgnanih pridigarjev; že 1565 je deželnim stanovom zapustil svojo knjižnico izgnani Trubar. Torej se je v deželni hiši zbral bogat knjižni fond. Deželni knez je 1601 ukazal, da je treba tudi vse te ohranjene knjige izročiti protireformacijskim komisarjem, vendar je prišlo do odlašanja. Leta 1616 so jih na nadvojvodov ukaz prenesli iz deželne hiše v jezuitski kolegij, kakor poroča Valvasor. Vprašanje je, ali si je Valvasor sploh mogel ogledati katero od Trubarjevih knjig. Nekaj podatkov o njih je lahko našel v arhivskem gradivu deželnih stanov, na hvale polno omembo Trubarjevih prevodov psalterja in *Novega testamenta* pa je lahko naletel v Dalmatinovem nemškem posvetilu v slovenski *Bibliji* (1584). Ne glede na to pa je od 26 enot, kolikor jih obsega Trubarjeva bibliografija, omenil vsa najpomembnejša dela, s katerimi je Trubar zidal »Cerkev Božjo tiga slovenskega jezika«.

Trubarja je označil za delavnega, neupogljivega in učenega moža. V 6. knjigi pa je še posebej poudaril, da je Trubar začetnik in izumitelj pisanja kranjščine (tj. slovenščine) z latinskimi črkami. Po Valvasorjevem spoštljivem pisanju o delu Cirila in Metoda na začetku pregleda pisateljev v 6. knjigi lahko še z drugega zornega kota sodimo, da je temu Trubarjevemu prelomnemu dejanju pripisoval velik pomen. Trubarjev pomen je še zvečal z napačnim podatkom, da je pripeljal v Ljubljano tiskarja Janža Mandelca, ki je uredil v Ljubljani prvo tiskarno; v resnici je namreč tiskar prišel 1575 na pobudo Jurija Dalmatina in takratnega superintendenta Krištofa Špindlerja.

Adamu Bohoriču, rektorju ljubljanske protestantske stanovske šole in piscu prve slovenske slovnice (*Arcticae horulae succisivae de latino-carniolana literatura ...*, Wittenberg 1584, *Zimske urice proste o latinsko-kranjski pisavi ...*), je Valvasor namenil v 6. knjigi veliko manj vrstic kot Trubarju, vendar pa je navedel ves dolgi naslov latinsko napisane knjige ter kraj in letnico izida, pa tudi posvetilo na začetku predgovora. Med drugim je o Bohoričevem pionirskem delu zapisal: »Ta knjiga, ki rabi tako rekoč za slovnico, je z velikim, težavnim trdom narejena (...). V predgovoru je najti mnogo, kar je napisano v čast in slavo Slovanom.«

Zelo dolg razdelek pa je v 6. knjigi posvetil magistru Juriju Dalmatinu, prevajalcu *Biblije*. V njem najdemo podatke o Dalmatinovem pridigarskem delovanju, ki so precej enaki kot v poznejšem pregledu zgodovine protestantizma v 7. knjigi, hkrati pa je v njem – spet na podlagi arhiva deželnih stanov – podan obsežen prikaz natisa *Biblije* in dolgotrajnih priprav nanj. Dalmatin je 1578 – takrat je bil star 31 let – pripravil in končal prevod vsega *Svetega pisma* (Valvasorju se je zapisala napačna letnica 1568) ter v Ljubljani pri Mandelcu natisnil

starozavezno knjigo *Jezus Sirah* (1575), *Biblie, tu je vsiga svetiga pisma prvi dejl*, v katerim so te pet Mozesove bukve (1578) in *Salomonove pripuvesti* (1580). Valvasor ne omenja teh objav prevodov v slovanski oziroma kranjski jezik, poroča pa o odločitvi kranjskih deželnih stanov: »In ker se ta jezik uporablja v mnogih krajih, tako na Štajerskem kakor na Koroškem in Kranjskem, je častita dežela sklenila, izdati prevedeno *Biblijo* v javnem tisku.« Dežele Kranjska, Koroška in Štajerska so se namreč 1578 dogovorile, da bodo skupaj izdale prevod vseh svetopisemskih knjig. Valvasor poroča o delitvi stroškov natisa, obširno pa tudi o delu komisije, ki so jo ustanovile dežele za jezikovni in teološki pregled in se je zbrala 21. 8. 1581 v Ljubljani, o deželnoknežji prepovedi tiskanja v Ljubljani in o dogovorih s tiskarjem v Wittenbergu na Saškem, kamor sta odpotovala Dalmatin in Bohorič. Nato piše, da so *Biblijo* začeli tiskati 28. 5. 1583, da je prišla na svetlo na novega leta dan 1584, da so jo za prevoz zabili v sode in da sta Dalmatin in Bohorič izročila šest krasotno vezanih izvodov saškemu volilnemu knezu v zahvalo za podporo. Očitno se je Valvasorju zdelo, da sta prevod in natis velike knjige z naslovom *Biblia, tu je vse svetu pismu Stariga inu Noviga testamenta, slovenski tolmačena skuzi Jurija Dalmatina*, tako veliko in pomembno dejanje, da kaže tako na široko opisati okoliščine. Za sklep je o Dalmatinu zapisal: »Bil je učen, delaven, tvoren in učen mož, saj priča o tem njegovo delo in hvali mojstra. Jasno se vidi, s kakšno posebno pridnostjo, trdom in delom je spravil *Biblijo* v slovanski ali kranjski jezik. Česa takega srednje učena in nerodna ali čemerna glava nikoli ne bi bila mogla napraviti. Zato tudi uporabljajo to *Biblijo* še vsak dan tisti duhovniki, ki imajo dovoljenje, da bi mogli svetopisemske izreke pravilno po kranjsko povedati, ker nimamo nobenega drugega slovenskega *Svetega pisma*.« Iz te oznake lahko razberemo Valvasorjevo prepričanje, da je Dalmatinova *Biblija* trajen temelj verskega življenja Slovencev in merilo za kulturno izražanje v slovenščini.